

NOTE ETIMOLOGICE

Puține județe din țara noastră se pot mândri cu monografiile vechi și detaliate ca și Sălajul. Încă la începutul secolului nostru apar cele șase volume ale monografiei în limba maghiară ale lui Petri Mór¹, iar peste patru ani este editată o nouă monografie a județului Sălaj în limba română de D. Stoica și I. Lazăr². Cu toate acestea, din punct de vedere al toponimiei, hidronimiei și antroponimiei, au rămas încă numeroase probleme care își așteaptă rezolvarea. În cele ce urmează ne vom opri doar la originea a două denumiri din vechiul județ Sălaj. Este vorba despre toponimele *Zalău* și *Baba*.

I. ZALĂU, ZĂLAU

Referindu-se la pronunțarea unor nume, printre care și la cea a toponimului *Zalău*, Al. Graur sublinia „că istoria lor este uneori mai complicată decât a numelor comune obișnuite”³. Poate tocmai datorită complexității și greutateii de interpretare puțini s-au încumetat să explice originea acestui nume. După părerea noastră variantele *Zalău* / *Zălau* nu au nimic comun cu *Zilah*. Credem că în acest caz avem a face cu două cuvinte diferite.

Nicolae Drăganu (într-o notă), plecând de la Melich și Miklosich, a încercat să explice originea numelui *Zalău*, însă neavând destule argumente se mulțumește că constată că acest toponim provine „după toată probabilitatea, dintr-un nume de persoană”⁴. Aruncând o privire asupra formelor înregistrate de Coriolan Suci⁵ se constată un mare număr de variante: villa *Ziloc* — 1220, *Zilac* — 1246, *Zylah* — 1282, *Ziloh* — 1318, *Zilach* — 1344, *Zylah* — 1475, *Ziloch* — 1570, *Zila* — 1601, *Zilahu*, *Zalahu* — 1808, *Szilaj-Szilagy* — 1850, *Zilah*, *Zălau* — 1854.

Chiar și pentru neinițiatii este clar că între *Ziloc* și *Szilaj-Szilagy* nu poate fi nimic comun. În acest caz, ca și în multe altele, au acționat legi extralingvistice. Lăsăm această problemă pe seama specialiștilor maghiari, deși nici pentru ei nu este dintre cele mai ușoare. Variantele menționate, deși poate nu întotdeauna avem a face cu variante, ridică unele probleme ca, de exemplu: posibilitățile trecerii lui *zi-* în *za-* din *Zilach* și *Zalahu*; apariția alternanței *za-* / *ză-* din *Zalău* / *Zălau*; dispariția lui *h* din *Zalahu* și apariția lui *Zalău* / *Zălau* și altele.

Avem impresia că toponimul *Zalău* / *Zălau* a circulat în popor însă nu a fost înregistrat, nu s-a oficializat. Altfel nu se putea să apară din senin tocmai la începutul secolului al XIX-lea, deci nu credem că poate fi vorba de o creație artificială, dacă ținem seama de condițiile și timpul în care a apărut *Zalău* / *Zălau* ca formă oficială.

Ținând seama de formele numelui amintit și a locului unde se află presupunerea că la baza lui stă un apelativ de origine slavă. După cum este cunoscut,

¹ M. Petri, *Szilágy vármegye monográfiája*, Budapesta, I—VI, 1901—1904, este vorba de 4708 pagini și 11 tabele.

² D. Stoica și P. Lazăr, *Schiță monografică a Sălagiului*, Șimleu Silvaniei, 1908, 331 p.

³ Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 25.

⁴ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933, p. 420.

⁵ C. Suci^u, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 268.

în zona Sălajului toponimele de origine slavă sau care au la bază un apelativ de origine slavă sunt destul de numeroase. Amintim doar câteva: *Crasna, Dolheni, Iaz, Lazuri, Leșmir, Moigrad, Zalha* și multe altele. Pe de altă parte, în Ardeal se întâlnesc destul de des nume ca: *Zala, Zalantina, Zalatna, Zalău, Zalha, Cetatea Zalnacului, Zalnoc, Zălau* și altele.

În vederea susținerii afirmației noastre aducem următoarele argumente: în limba rusă este atestat apelativul *zalaj* ca termen geografic cu sensul „depresiune între două coline (movile)”⁶. Orașul *Zalău* se află în depresiune, la poalele Meseșului, înconjurat de coline. Așezarea acestei localități se înscrie în semnificația apelativului slav amintit. M. Vasmer subliniază legătura dintre *zalaj* și *zalój* „loc inundat de apă”, „teren inundabil” ce provine din *za* și *loj* „a turna”. Deși orașul *Zalău* se află mereu în criză de apă, se află totuși în apropierea unui teren inundabil. Nu departe de oraș se află lacurile din care se face aprovizionarea orașului cu apă. Ambele apelative reproduse au accentul pe a doua silabă, la fel ca și *Zalău / Zălău*.

Cu același accent se întâlnește în limbile slave *zolá* cu sensul „sol după arderea pădurii”, ucr. *zolá*, bg. *zolá*, pol. *zolá*⁸; *zolá* — „rămășițe după arderea plantelor”⁹. La noi, după cum este știut, au avut loc numeroase defrișări de păduri, printre care și prin metoda arderii. Nu este întâmplător faptul că limba română dispune de numeroși termeni privitori la diferite procedee de defrișare.

Dal' înregistrează și forma *zalóv*, participiul de la verbul *zalovit'* „a începe să prinzi” (păsări, animale și îndeosebi pește). *Zalov* înseamnă și cantitatea prinsă, o anumită cantitate de vânat, pescuit¹⁰. În trecut, chiar și la sfârșitul secolului trecut și începutul celui actual, terenul destinat pădurilor era cu mult mai mare, iar vânatul și în bună parte și pescuitul din această zonă era destul de răspândit. Zona era bogată în vânat¹¹.

Prin urmare, formele cuvintelor menționate, semnificațiile lor, precum și accentul (deosebit de important) ne conduc la concluzia că la baza toponimului *Zalău / Zălău* ar sta radicali slavi, care, cu siguranță, sunt cu mult mai vechi decât cei atestați în documentele vremii. Iar, de exemplu, trecerea lui *zalóv* în *Zalău* este simplă și normală. A se vedea în acest sens *Miraslău, Băgău* și altele.

II. BABA / BABĂ

Orice străin, care ar avea posibilitatea să cunoască cu lux de amănunt realitatea de la noi, s-ar mira și ar exclama: doamne, câte *babe* sunt în România! Și într-adevăr, fără să facem un inventar cât de cât detaliat ne dăm seama că toate dicționarele limbii române atestă numeroase semnificații ale cuvântului *baba*. DLR¹ îl menționează pe cel de „bunică”, „femeie bătrână, muiere (cloantă, coto-roantă, hârcă etc.). Cuvântul *baba* este adesea întâlnit în ihtiologie, în botanică, în tehnică, precum și în antroponomie și toponimie, în folclor și mitologie, atât în limba română², cât și în limbile slave³. De altfel, se consideră că apelativul

⁶ M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1950—1958, varianta rusească, Moscova, 1964, II, p. 76.

⁷ *Idem*.

⁸ *Idem*, p. 103.

⁹ V. I. Dal', *Tolkovyj slavar' živogo velikorusskogo jazyka*, Moscova, 1956, tom I, p. 690.

¹⁰ *Idem*, p. 595.

¹¹ Cf. M. Petri, *op. cit.*, și D. Stoica și I. P. Lazăr, *loc. cit.*

¹ *Dictionarul limbii române*, București, 1913, tom 1, partea 1, p. 399.

² *Idem*, p. 401. Cf. *Dictionarul elementelor românești din documentele slavovo-române 1974—1600*, București, 1981, p. 9.

³ *Nastol'nyj enciklopedičeskij slovar'*, Moscova, 1891, tom 1, p. 364—365; J. F. Hruška, *dialektický slovník schodský*, Praga, 1907, p. 11; V. Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966. Referindu-se la cuvântul *babă* menționa: „Cuvântul a pătruns și în alte domenii decât cel al înrudirii, precum și în

românesc *babă* este un împrumut del a slavi. Această idee este unanim acceptată. Părerile sunt împărțite în privința originii acestui cuvânt. Sextil Pușcariu, la fel ca și mulți alți lingviști (cf. E. Berneker, A. Meillet, R. Trautman, A. Preobraženski, A. Brückner, M. Vasmer, F. Slawski, St. Mladenov și alții), era de părere că „la gănguritul copiilor s-a născut combinația *ba-ba*... „tată”. „Slavii au dat aceluiași cuvânt copilăresc înțelesul de „bunică, moașă, femeie bătrână”. „Am primit însă, prin împrumut, de la turci, pe *baba* (în *Baba Novac*, *babaie*, *babaică*, *babalăce*), și de la slavi pe *babă* „femeie bătrână”. Această idee este îmbrățișată și de G. Mihăilă⁵. Forma, semnificațiile apelativului *babă*, precum și contextele din limba română, în care acesta apare, se aseamănă prea mult cu cele din limbile slave, astfel că nu poate exista nici un dubiu în privința originii slave a cuvântului menționat.

În prezenta notă nu ne-am propus analiza originii și a sensurilor apelativului *babă*. Intenția noastră este de a insista asupra originii toponimului (și în parte a antroponimului) *Babă*. Ni se pare însă curios faptul că marii noștri onomasti (toponemasti) ca N. Drăganu⁶, Iorgu Iordan⁷ și alții au neglijat acest toponim.

Toponimul *Baba* (cu diferite variante) este răspândit pe întreg teritoriul României, îndeosebi în zonele de munte și de deal. R. Vulcănescu îl plasează mai frecvent în nord-estul și sud-estul României⁸. În realitate însă el se întâlnește și în alte zone ale țării noastre. În multe locuri geografice numele menționat se întretaie cu numele din folclorul românesc și cu cel din vechea toponimie. Aici este vorba de *Baba-Coja*, *Baba-Dochia*, *Baba-Gaia*, *Baba-Marta*, apoi *Baba-orba*, *Baba-rea*, *Baba-Relea* și altele⁹.

R. Vulcănescu analizează babele (*Babele*, *Baba-Dochia*, *Baba-Gaia*, *Baba Iaga* etc.), comparativ cu *moșii* subliniind cu aceasta caracterul matern al strămoșilor mitici¹⁰. Privitor la astfel de *babe* din piatră B. A. Uspenski sublinia că apelativul *baba*, într-un astfel de context, este pur și simplu un „idol” fără a avea vreo indicație specială cu privire la sex¹¹.

Până în prezent rămâne o enigmă conexiunea dintre babe și munte, stâncă, piatră. De altfel, chiar se naște întrebarea: există oare vreun raport între acestea. S-a încercat explicarea unei legături între *babe* și „idolii”, stanele de piatră de origine scitică și sarmatică din stepele sudice ale Ucrainei și Rusiei. Ele erau amplasate pe movilele (gorganele) rezultate din înmormântările demnitarilor sciți

diferite expresii identice cu cele slave“ p. 18; P. Valtakari, *Metaforičeskoe terminoobrazovanie tipa baba, ljaguška, sobačka v podjazyke tehniki* (na materiale slavjanskih jazykov), în *Rezumat XI meždunarodny zjazd SLAVISTOV*, Bratislava, 1993, p. 305—306, unde se menționează că în cele mai diferite limbi adesea cuvintele care denumesc persoane și animale se utilizează cu funcții de termeni științifici, tehnici. Acest principiu are la bază transferul metaforic după aspectul exterior, cantitate, volum, formă, culoare sau după alte semne de apropiere.

⁴ S. Pușcariu, *Cercetări și studii*, Iași, 1974, p. 176. A se vedea în acest sens O. N. Trubačev, *Istoria slavjanskih terminov rodstva i nekotoryh drevnejših terminov obščestvennogo stroja*, Moscova, 1959, p. 71—72, unde sunt reproduse toate formele și sensurile existente în limbile slave.

⁵ G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, p. 125.

⁶ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933.

⁷ I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

⁸ R. Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972, p. 139.

⁹ DLR, p. 400; R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 65, 179, 215 etc.; I. A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, 1928, p. 123—126; Eug. Agrigoroaiei, *Țara neuitatelor constelații. Folclor arhaic românesc*, Iași, 1981, p. 171; Gh. Mușu, *Din istoria formelor de cultură arhaică*, București, 1973, p. 38; O. Buhociu, *Folclor de iarnă, zorile și poezia păstorească*, București, 1979.

¹⁰ R. Vulcănescu, *Mitologie română*, p. 215.

¹¹ B. A. Uspenski, *Filologičeskie razyskanija v oblasti slavjanskih drevnostej*, Moscova, 1982, p. 113.

și sarmați¹². M. Vasmer¹³, plecând de la afirmațiile altor lingviști, înclină să creadă că originea numelui acestor idoli de piatră *kamennaja baba* „babă de piatră” ar fi de origine turcică.

Cunoscutul mitolog român, Romulus Vulcănescu, sublinia în legătură cu o serie de monumente naturale: „din categoria acestor monumente legendare fac parte, la toate popoarele lumii: movile, cetățile fantastice, unii arbori seculari, iar la români valum-urile, din care cel mai spectacular este „Brazda lui Novac”, stâncile mirifice, dintre care cele mai cunoscute sunt „Baba Dochia”, „Steiuul lui Iorgovan” și „Babele din Bucegi”¹⁴.

Vasile Ioniță, care se ocupă de astfel de nume și reproduce numeroase exemple din categoria „babelor” (cf. *Baba, Baba, Roșie, Babe, Ciucaru Babei, Cracu Babei, Culmea Babei, Dealul Babei, Tău Babei, Vârful Babei* și altele), și aproximativ tot atâtea cu *moșu*, conchide: „Nu putem spune că toate numele de acest fel sunt rezultate din reprezentări mitice, dar tot așa de adevărat este că ele nu au toate o explicație de natură antroponimică”¹⁵.

Fără îndoială, unele locuri pot avea la originea numelui lor un antroponim *Babă*, răspândit în sistemul denotativ românesc, dar și slav. Menționăm cu această ocazie că sunt foarte numeroase și variate derivatele de antroponimul amintit¹⁶, în schimb, însă, numărul localităților cu numele *Babă* este mai redus¹⁷, dar și în acest caz predomină derivatele.

Ne-a reținut atenția faptul că multe toponime în care intră componentul *babă* denumesc munți, stânci, pietre. Reproducem doar câteva: Muntele *Babei*¹⁸, *Babe*¹⁹, *Cheile Babei, Băbeni, Stâncile Moșu* și *Baba*²⁰, *Baba* (deal, movilă — jud. Vâlcea)²¹, *Dealul Babii*²², *Baba* — în Maramureș, zonă în care este prezent calcarul²³. *Babele* din Bucegi denumesc niște stânci, iar contextul în care se află acestea este legat tot de piatră, stâncă, cf. *Piatra Arsă*. Chiar și legenda cu *Baba Dochia*²⁴ ne trimite tot la relația cu stâncă, cu piatra. Legenda Babei Dochia este răspândită și cunoscută pe întreg teritoriul României, însă „are contingențe în sudul Europei cu legende similare la bulgari, sârbi, albanezi și greci”, dar nu există corespondente toponimice în geografia mitică la popoarele menționate²⁵. Toponime (nu obligatoriu mitice) există totuși și la unele dintre aceste popoare, de exemplu la sârbi doi

¹² V. I. Dal', *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, Moscova, 1956, tom I, p. 32—34.

¹³ M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1950—1958, varianta rusească, Moscova, 1964, tom I, p. 99—100.

¹⁴ R. Vulcănescu, *Coloana cerului*, p. 25.

¹⁵ V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 84. A se vedea păreri diferite la: R. Vulcănescu, *Toponimie mitică românească*, în *Lucrările simpozionului de toponimie*, București, 1972. Institutul de geografie, București, 1975, p. 188—189; I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică, Cluj*, 1974, p. 175; Idem, *Onomastica românească*, București, 1980, pp. 19, 21, 22, 27, 32, 59, 92, 151; Idem, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, 1984, p. 55, 57, 75.

¹⁶ Cf. I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 43.

¹⁷ C. Suciuc, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 51, vol. II, 1968, p. 292; *România. Atlas rutier*, București, 1982, p. 154; I. Iordan, P. Gâțescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.

¹⁸ I. Conea, *Plaiuri carpatice*, București, 1984, p. 24.

¹⁹ G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi* (sfârșitul secolului X — începutul secolului XVI), București, 1974, p. 73; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, p. 9.

²⁰ Sălaj, *Județele Patriei*, București, 1980, p. 16.

²¹ N. Drăganu, *Românii în veacurile...*, p. 452.

²² I. Pătruț, *Onomastica...*, p. 59.

²³ *Maramureș. Ghid turistic*, București, 1980, p. 135; Cf. și R. Vulcănescu, *Mitologia română*, p. 469.

²⁴ R. Vulcănescu, *Mitologia română*, p. 268.

²⁵ Idem, p. 332.

munți sunt denumiți *Baba*²⁶. Credem că merită să fie atrasă în acest circuit și legenda cu *Baba Vrâncioaia*, doar fiii ei primesc răsplată șapte munți, totuși munți și nu șesuri.

Se pune problema existenței unui apelativ *baba* cu sensul de stâncă, munte, piatră. După multe căutări am găsit atestat un astfel de cuvânt cu formă identică și cu sensul pe care îl căutam. Mai mult este vorba de un apelativ dintr-o limbă indo-europeană. Avem în vedere limba urartă, o veche limbă din Asia Mică, în care am întâlnit cuvântul *bab(n)ice* cu sensul de „munte, deal”, iar în huriță *paba(u)*²⁷. Nu este exclus ca această relicvă să fie de origine indo-europeană și să se fi păstrat la tracii de la care am moștenit-o noi. Prin urmare, toponimul *Baba* trebuie să fie de origine tracică, indiferent că se află în Carpați, în Mara-mureș sau în Sălaj.

O. N. Trubačev²⁸ presupune existența unui apelativ indo-european și pentru *baba* „femeie bătrână, bunică etc.". Este vorba de variantele **bhabha* și **abhbha*. Acest fapt ne permite să conchidem că din vechime avem a face cu apelative diferite care în dezvoltarea lor au devenit pe parcurs omonime. Dovezi grăitoare în favoarea existenței, încă din antichitate, a numeroase variante pentru antroponime și nume topice aduce Nicolae Densușianu²⁹: *Baba* — divinitate egipteană, păzitorul palatului lui Osiris; oraș în Mauritania, numit în timpul lui August Colonia *Campēstris Julia Babba*; localitate în Mesopotamia; *Babas* — un comandant al trupelor romane, originar din Tracia; castel în Macedonia, restaurat în timpul lui Iustinian; *Bebii montes* — o parte din munții Pannoniei de sus. Numele corespunde la forma românească: *Munții Babei*; *Babule* — oraș pe teritoriul ordysilor din Tracia. Răspândirea acestor nume pe un amplu teritoriu, cu precădere în cel al Traciei sau în imediata sa vecinătate, ne îndreptățește să afirmăm că avem a face cu forme mult mai vechi, cu mult înaintea contactului poporului nostru cu slavii. Prin urmare, toponimele și antroponimele *Baba* fac parte din fondul indo-european, iar la noi sunt moștenite de la tracii. B. P. Hașdeu³⁰ sublinia privitor la *babe*: „O dată ajunși aici, rezultă de la sine, cred eu, că prototipul cel comun tuturor popoarelor balcanice aparține substratului lor etnic omogen: tracilor”.

ONUFRIE VINTELER

ETIMOLOGICAL NOTES

(Summary)

ZALĂU / ZĂLAU

The autor supposes that the toponym *Zalău* could possibly originate in some Slavic appellatives like *zaláy*, a geographical term meaning “depression between to hills” or “place subject to floods”. He also discusses the Slavic *zolá*, “soil subsequent tot the burning of a forest”, a method used in land clearing. The word *zalóv*, denoting a certain amuont of game or fish, a catch, is also mentioned. All the variants being proposed have the stress on the second syllable as in *Zalău*/*Zălau*.

²⁶ I. Pătruț, *Onomastica...*, p. 59.

²⁷ I. M. Diakonov, *Sravnitel'no-grammatičeskij obzor hurriskogo i urantskogo jazikov*, în *Peredneazitskij sbornik*, III, Moscova, 1979, p. 371.

²⁸ O. N. Trubačev, *Op. cit.*, p. 71—72.

²⁹ N. Densușianu, *Dacia preistorică*, București 1986, p. 685.

³⁰ B. Petriceicu-Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, București, 1976, 3, p. 63.

BABA / BABĂ

The autor rejects the thesis according to which the appellative *baba* could be traced back to a repetition of syllables in children's speech, and admits, for the sense "old woman, grandmother etc.", the Indo-European form **Bhabha* (**abhbha*). For *Babă* as a toponym he proposes *baba(nic)e* "mountain, hill, rock" from the Urtu language, and *paba(u)*, with an identical meaning, from Hurrian.